

УДК 94(477):328.1]"1917/1918":355.093.4(470+571)(092)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-5>

Віталій ДУБІНА,

orcid.org/0000-0001-8196-8635

аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) dubinavitalii@ukr.net

УКРАЇНА ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В МЕМУАРАХ АНТОНА ДЕНІКІНА (ДО АНТИУКРАЇНСЬКИХ УЯВЛЕНЬ ЕЛІТ «БІЛОЇ РОСІЇ»)

У статті аналізується погляди російського генерала та головнокомандувача «Збройних сил Півдня Росії», одного із лідерів правого імперського «Білого руху» Антона Денікіна, викладених у його історико-біографічній праці «нариси російської смути» на історію України у часи Центральної Ради та на розвиток українського національного руху в 1917 – на початку 1918 рр. Висвітлено специфіку його оцінок діяльності Центральної Ради й окремих політиків, їх відносин із Тимчасовим Урядом, більшовиками та державами Четвертного союзу. Також його бачення процесів, що відбувалися у російській армії та появи українізованих військових частин. Погляди генерала А. Денікіна є своєрідним «класичним прикладом» російської імперської шовіністичної візії української проблематики, яка вирізняється своїм нехтуванням самобутності українського народу, його окремішності від російського та Росії, як політичного утворення. Увесь український політичний та національно-визвольний рух лідер «Білого руху» бачив інспірованим зовнішніми ворогами Росії, таким, що живився за рахунок іноземної підтримки. Зрештою й існування самих українців він бачив вигадкою ворогів «всеросійського єдинства». Центральна Рада й українські політики зображувались у нього, як маргінальна група невідомих нікому авантюристів й агентів іноземних спецслужб, що авантюристично скористались із послаблення влади й добивались певних успіхів завдяки впливу на низькі інстинкти мас. Поруч із цим для А. Денікіна, як особи правих поглядів, важливим було доведення «напівбільшовицької» сутності політиків із грона Центральної Ради, що мало підсилити їх негативний образ. Дані тези мають своє продовження та активно розвиваються сучасною російською пропагандою й не лише стали частиною офіційного політичного дискурсу в Російській Федерації, але й були значно розбудовані й набули своїх нових людиноненавистницьких ознак.

Ключові слова: Антон Денікін, «Нариси російської смути», російський шовінізм, Україна, Центральна Рада.

Vitalii DUBINA,

orcid.org/0000-0001-8196-8635

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) dubinavitalii@ukr.net

UKRAINE DURING THE TIMES OF THE CENTRAL RADA IN THE MEMOIRS OF ANTON DENIKIN (TOWARD THE ANTI-UKRAINIAN IDEAS OF THE ELITES OF “WHITE RUSSIA”)

The article analyzes the views of the Russian general and commander-in-chief of the “Armed Forces of the South of Russia”, one of the leaders of the right-wing imperial “White Movement”, Anton Denikin, set forth in his historical and biographical work “Russian Turmoil” on the history of Ukraine during the time of the Central Rada and on the development of the Ukrainian national movement in 1917 – early 1918. The specifics of his assessments of the activities of the Central Rada and individual politicians, their relations with the Provisional Government, the Bolsheviks and the states of the Fourth Union are highlighted. Also, his vision of the processes taking place in the Russian army and the emergence of Ukrainianized military units. The views of General A. Denikin is a kind of “classic example” of the Russian imperial chauvinist vision of the Ukrainian problem, which is distinguished by its neglect of the identity of the Ukrainian people, its separateness from the Russian and Russia as a political entity. The leader of the “White Movement” saw the entire Ukrainian political and national liberation movement as inspired by the external enemies of Russia, as one that was nourished by foreign support. After all, he saw the existence of Ukrainians themselves as an invention of the enemies of “all-Russian unity”. The Central Rada and Ukrainian politicians were portrayed by him as a marginal group of unknown adventurers and agents of foreign special services who adventurously took advantage of the weakening of power and achieved certain successes by influencing the base instincts of the masses. Along with this, for A. Denikin, as a person of right-wing views, it was important to prove the “semi-Bolshevik” essence of politicians from the Central Rada, which was supposed to strengthen their negative image. These theses have their continuation and are actively developed by modern Russian propaganda and have not only become part of the official political discourse in the Russian Federation, but have also been significantly developed and acquired their new misanthropic features.

Key words: Anton Denikin, “Russian Turmoil”, Russian chauvinism, Ukraine, Central Rada.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття став періодом дедалі більшого розвитку антиукраїнської ідеології та посиленням шовіністичних настроїв у російському суспільстві, які завжди у різних формах були присутні в свідомості широких мас соціуму Росії. Дані ідеї та їх творці пережили період своєї консолідації й оформлення в частину офіційної державної політики Російської Федерації, що стала підґрунтям для пояснення масам своєї військової агресії проти Української держави та її народу. Із падінням Радянського Союзу, із його монополією комуністичної ідеології в сфері інтелектуального життя, відродилися зацікавлення росіянами щодо поглядів головних опонентів більшовизму – діячів «Білого руху» в Росії, які проповідували альтернативну версію московського шовінізму та імперської ідеї. Концепції та уявлення правих російських націоналістів таких як Іван Ільїн, Василій Шульгін, Пйотр Струве та інші, надійно увійшли в репертуар офіційної російської пропаганди та наративу кремлівської верхівки, а їх праці друкуються та поширюються серед мас, у яких формуються образи московської «винятковості», «богоизбранности», «собственного пути» й експансії у світі, супроводжуваних постулатами про меншовартість інших народів та потребу їх денационалізації (під поняттям «денацифікації»). Одним із важливих діячів правонаціоналістичного російського руху першої половини ХХ ст., погляди якого зазнають значної популяризації в соціумі Російської Федерації й впливають на політичні уявлення мас, був генерал Антон Денікін, провідний лідер «Білого руху» й головнокомандувач «Добровольчої армії» й «Збройних сил Півдня Росії» (1919–1920), який залишив після себе ґрунтовні мемуари «Нариси російської смуті» («Очерки русской смуты»).

Вивчення поглядів А.Денікіна на розвиток українського національного руху та на політичні події, які відбувалися в Україні в період 1917–1920 рр. має велике значення для пізнання основ та генези антиукраїнської ідеології, стереотипів та упереджень, що у значній мірі формують підстави агресивної політики Російської Федерації проти України та російського шовінізму у стосунку до українського народу, що сформувався як невід’ємна частина свідомості мас громадян Росії. Їх дослідження дозволяє здійснити ґрунтовну реконструкцію антиукраїнських міфів, що сприяє політичній та науковій боротьбі проти московського імперіалізму.

Аналіз джерел та останні дослідження. Основним джерелом даного дослідження, що одночасно є і об’єктом нашого вивчення, є мемуари

А. Денікіна, що вийшли у світ у період його еміграції в Парижі в 1921–1926 р. під назвою «Нариси російської смуті» («Очерки русской смуты»). Історіографія проблеми поглядів А. Денікіна на українське «питання» містить у собі ряд праць. Серед таких варто відзначити статтю російського дослідника Н. Наумова, у якій він аналізував погляди генерала на розвиток українського національного руху в період 1917–1920 рр. з найбільшим акцентом на період 1919 р. Втім, у цій праці висвітлений російська некритична, а навіть подиктована імперськими уявленнями, точка зору на уявлення А. Денікіна. Що ж до самих підходів генерала до українського руху, які вилилися у його політику на українських землях, то їх вивчали українська дослідниці Олена Бойко (Бойко, 2010), Анна Процик (Процик, 2002), Єлизавета Мельник (Мельник, 2004). Політика А. Денікіна на Україні висвітлена й у найновішому дослідженні відомого британського історика Ентоні Бівора (Beevor, 2023).

Мета статті полягає у вивченні образу розвитку українського національного руху та подій, що розгорталися в Україні в 1917 – на початку 1918 р. за часів Центральної Ради відображеного в мемуарах генерала Антона Денікіна; дослідженні його уявлень про українців та український політичний рух; спробі прослідкувати корені атиукраїнських упереджень лідера російського «Білого руху».

Антон Денікін (1872–1947) походив із сім’ї колишнього кріпосного селянина із Саратовської губернії Івана Денікіна, якого його пан віддав у рекрути, де він дослужився протягом 35 років служби до чину майора й встиг прийняти участь у придушенні угорського (1848) та польського (1863) національно-визвольних повстань та у Кримській війні. Після виходу у відставку він оселився в одному із сіл Варшавської губернії й одружився із Ельжбєтою Вжесінською із убогої польської шляхти (Beevor, 2023: 144). Навчався в Влоцлавському та Ловичському реальних училищах (в Польщі) та в Київському піхотному юнкерському училищі, Ніколаєвській академії Генерального штабу в Санкт-Петербурзі. Військову службу здебільшого відбував на теренах Польщі, приймав участь у російсько-японській війні. З 1910 й до 1914 рр. командував 17-м піхотним полком, розквартированим на теренах Київського військового округу, сам же мешкав у Житомирі та Києві. Під час I Світової війни командував бригадою, а потім дивізією у боях в Галичині під Городком, у боях в Карпатах та на Волині, після чого йому було присвоєно звання генерал-лейтенанта. Лютневу революцію 1917 р. зустрів командуючим армій-

ським корпусом на Румунському фронті. Спочатку активно співпрацював з новою ліберальною владою Росії й був помічником командуючого Генштабу потім перейшов на посаду командуючого Західного фронту, однак через заходи демократизації в армії виступив із різкою критикою таких кроків. Підтримав генерала Лавра Корнілова у його перевороті проти Тимчасового Уряду. За це був в кінці серпня 1917 р. арештований й поміщений в тюрму в Бердичеві, а згодом в Бихові, звідки втік в грудні на Дон. Був співорганізатором Добровольчої армії, а після загибелі Л. Корнілова в квітні 1918 р. очолив її. На початку 1919 р. став головнокомандуючим «Вооружёнными силами Юга России». Після внутрішніх конфліктів у «Білому русі» назначив головнокомандуючим барона Петра Врангеля, а сам в квітні 1920 р. відплив із Криму в Європу. Мешкав у Брюсселі, Будапешті, Парижі, де займався написанням своїх мемуарів. Після II Світової війни виїхав у США де і помер.

Головна праця А. Денікіна «Нариси російської смуті» писалася ним із кінця 1920 й до 1926 року й вийшла в п'яти томах, що видавались у Парижі й Берліні. Вона фактично являє собою його дослідження історії революційних подій 1917 та громадянської війни 1918–1920 рр. у Російській імперії, й попри часту характеристику її як історико-біографічний нарис й здебільшого веде виклад від третьої особи, описує здебільшого загальний хід подій та змалювання обставин, й не зосереджується на викладі моментів особистого життя автора. В основу свого твору А. Денікін поклав як власні спогади про розвиток подій, так і користувався значним пластом документів із архіву який йому вдалося вивезти на еміграцію та інших документів Ставки «Збройних сил Півдня Росії», також користувався доступною йому виданою літературою. Втім, слід відзначити, що візії автора на події в Україні та розвиток українського національного руху здебільшого ґрунтувалися не на прямих документах, а на власних спостереженнях й інформації про них, що доходила до лідерів «Білого руху».

Перше звернення А. Денікіна до української проблематики у його «Нарисах російської смуті» відносилось уже до періоду травня-червня 1917 р., коли, на його думку, в Російській імперії значно активізувалися національні рухи, що стали не лише помітні для центральної влади в Петрограді, але й почали загрожувати політичній єдності держави. Цей період, як стверджував генерал, взагалі пройшов для Тимчасового Уряду під знаком «боротьби за владу між урядом та самовільно проголошеною на Україні Центральною Радою»

(Деникин, 2002а: 139). Таким чином автор мемуарів висував тезу про нібито незаконний характер Центральної Ради. Поруч із цим А. Денікін вважав український представницький орган витвором німецької агентури. Дана теза була властиве для російських шовіністичних діячів які взагалі у всьому українському спершу, ще в середині XIX ст., вбачали «руку польських інтриг», що хотіла нібито розколоти «общерусское единство», а пізніше вбачали український народ як витвір австрійського або німецького Генштабу. Так він наголошував, що «з самого початку свого існування Центральна Рада приховувала в собі германофільські настрої та безсумнівно мала, через «Союз визволення України», зв'язки з генеральними штабами Центральних держав» (Деникин, 2002а: 139). Генерал вважав, що Ставка російської армії мала «багатий матеріал» на підтвердження такого звинувачення, хоча у своєму творі він не наводив жодних конкретних фактів чи документів, окрім згадки доповіді прокурора Київської судової палати з кінця серпня 1917 р.. Так, посилаючись на слова прокурора, вказувалось, що «повне руйнування апарату контррозвідки й кримінального розшуку не дають прокурорському нагляду належне розібратися в ситуації, але всі нитки німецького шпигунства й пропаганди, бунтів українських військ й обіг темних сум – все це безсумнівно айстро-німецького походження й завжди обривається біля Центральної Ради» (Деникин, 2002а: 140). В ширшому описі діяльності Центральної Ради російський імперський діяч вказував, що вона «поступово захоплювала у свої руки управління, дискредитувала загально-російську владу, збурювала міжусобні конфлікти й давала моральне обґрунтування всякого типу проявам відмови від виконання громадянського та військового обов'язку перед спільною батьківщиною» (Деникин, 2002а: 139). У підсумку А. Денікін рішуче стверджував, що він «ніскільки не сумнівається в цій злочинній ролі, яку відігравала Рада» (Деникин, 2002а: 140).

Також в праці А. Денікіна було звернено увагу й на ролі Всеукраїнських військових з'їздів у розвитку політичної ситуації як на теренах України, так і для всієї колишньої Російської імперії. Саме Другому Всеукраїнському військовому з'їзду генерал надавав ключове значення у визначенні наступних політичних подій пов'язаних із формуванням автономії України та у здобутті Центральною Радою влади. Він наголошував, що «з'їзд вимагав від уряду [Тимчасового Уряду], щоб він негайно прийняв усі вимоги висунуті Центральною Радою і з'їздами, а Раді запропонував більше не зверта-

тися до уряду й негайно приступити до створення автономного устрою на Україні» (Деникин, 2002а: 139). Саме це і підштовхнуло Центральну Раду до оголошення I Універсалу, який автор відносив до 11 червня, що декларував автономію України та утворення Генерального Секретаріату. Також, на думку А. Денікіна, вимоги військового з'їзду заставили Тимчасовий Уряд, після переговорів його посланців із Центральною Радою, видати 2 липня декларацію «яка випереджуючи рішення Установчих Зборів, з деякими умовами признавала автономію України», що і дало Центральній Раді формальну можливість зайняти «захопленням влади» (Деникин, 2002а: 139).

Для А. Денікіна як військового перш за все цікавими та важливими були процеси, що відбувалися у середовищі армії Російської імперії після вибуху Лютневої революції 1917 р. Він вважав, що до повалення царизму «національно питання в старій російській армії майже не існувало», в тому числі підкреслював, що саме «малоруського питання не існувало цілком», а в самому суспільстві Російської імперії «малоруська мова («речь») поза офіційного (пісні, музика) навчання отримала повне визнання й ні в кому не викликала відчуття інакшості, сприймалася як своє російське» (Деникин, 2002а: 334). Таким чином він транслиував стандартну російську візію на український народ як складову частину «єдиного руського народу», а українську мову – як «южнорусское наречие» російської мови. Дані ідеї були збіжні із лінією визначеною ще міністром Пйотром Валуєвим у його відомому циркулярі 1863 р.: «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может, и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык». Поруч із цим він не пояснював причину відсутності «національного питання» в армії та соціумі, що було зумовлено повною забороною на такі їх прояви та політикою заперечення їх існування. Поруч із цим він таки згадував про існування різних обмежень вказавши, що «революция принесли в законодательному порядке відміну всіх віроповідних та національних обмежень» (Деникин, 2002а: 336).

Тимчасовий Уряд, на думку А. Денікіна, спочатку дотримувався твердої лінії «проти націоналістичних тенденцій», але не довго зміг дотримуватися такого курсу. Він визначав, що «Декларація 2 липня, поруч із наданням Україні автономії, дозволила й підняти питання про організацію національних військ» (Деникин, 2002а: 339), й таким чином відкрила можливість для формування окремих підрозділів виключно із українців. Це у свою чергу, за образним виразом автора, «дало початок великому переселенню народів» у

армії – переходу солдатів в українізовані підрозділи, створенню в у військах українських громад і комітетів. Дані процеси А. Денікін розглядав як одну із ключових причин розвалу російської армії, адже такі війська не лише відмовлялися приймати участь у боях «під приводом «задушення України», але й уже в жовтні 1917 р. український комітет Західного фронту закликав до збройного впливу на уряд для невідкладного укладенню миру (Деникин, 2002а: 339).

Оцінки подальшої, після проголошення I та II Універсалів, діяльності Центральної Ради були співзвучні із загальним наративом російського шовінізму та підміни понять, що властиві для московського імперського наративу аж до XXI ст. Основне їх положення – це характеристика усіх національних рухів та відродження, із їх найменшою спробою відбудувати та захистити національну культуру від асиміляції в «общерусском» ідейному просторі, як такі, що «ущемляют права русских» і є якимись крайніми формами «шовінізму» та «націоналізму» (у часи написання А. Денікіним його мемуарів поняття «фашизм» не мали ще цих негативних конотацій й стосувалися лише італійського політичного руху Б. Муссоліні, а у наступних роках взагалі стало популярне серед російської «Білої еміграції»). У такому ключі оцінювалася й діяльність Центральної Ради, що за своїх обмежених ресурсів, владних повноважень й можливостей, характеризувалася як така, що у не до кінця оформленій автономії у межах величезної Російської імперії мала можливість «угнетать русских». Так генерал наголошував, що «Центральна Рада, прикриваючись заспокійливими фразами непорушності державного зв'язку із Росією й не визнання лише її урядового режиму, продовжувала вести шовіністичну політику по відношенню до Росії та росіян» (Деникин, 2002б: 199). Діяльність Центральної Ради після проголошення незалежності УНР та вигнання більшовиків із Києва німецькими військами А. Денікін також взявся характеризувати лише в ключі її національної політики, адже жодні економічні чи соціально-політичні зміни для російського імперія не були такими важливими та болючими, як спроби відродження української нації. Тому він зводив її лише до «диких та образливих форм українізації», які нібито «відштовхували одних й не задовольняли інших» (Деникин, 2002в: 51).

Також А. Денікін подав й свої оцінки боротьби УНР із російськими більшовиками. Спираючись на російську шовіністичну тезу про відсутність в українського народу будь якої національної самосвідомості, він стверджував, що «в усіх цих подіях

вважає повна відсутність національного моменту в боротьбі» (Деникин, 2002б: 201). Згідно із його баченням на теренах України тоді боролися між собою фактично дві ледь не тотожні в своїх комуністичних ідеях сили, які відрізнялися лише своїми очільниками-авантюристами, що мали власні амбіції на повноту влади, й формально лише використовували гасла «більшовизму» й «самостійництва». Саму політичну та ідейну основу існування та функціонування Центральної Ради А. Денікін називав «напівбільшовизмом» (Деникин, 2002б: 202), так само й положення висвітлені в універсалах він називав «напівбільшовицькими лозунгами». Детально не пояснюючи своє таке судження він зазначав лише те, що III Універсалом Рада запровадила «чорний переділ» земель, реалізовувати який взялися самі селяни, а наступна політика у земельному питанні впроваджувала «соціалізацію земля, яка підняла анархію на селі, що до того часу була відносно спокійною» (Деникин, 2002в: 51). У загальних же характеристиках Центральної Ради автор стверджував про її некомпетентність та загальну непопулярність у суспільстві. Таким чином він вважав, що «клич «Хай живе вільна Україна» цілком не будив ні розум, ні почуття в якихось ширших колах населення, створюючи відчуття неприродної бутафорії» (Деникин, 2002б: 201). У підсумку лідер «Білого руху» прирівнював українських лідерів та їх прихильників до московських більшовиків, наголошуючи, що нібито «нічого «народного», «суспільного», «національного» не було у зіткненні радянських й українських банд – безідейних, малочисельних і неорганізованих». Самі ж результати боротьби він бачив наслідком того, що «психологічно радянський більшовизм перемагав напівбільшовизм Ради» (Деникин, 2002б: 202).

Доволі неоднозначними та слабо визначеними були погляди А. Денікіна на процес проголошення незалежності Української Народної Республіки. Так він доволі докладно висвітлював процес боротьби УНР проти більшовицького наступу й розглядав процес суверенізації як невід'ємну частину контексту цих подій. Генерал стверджував, що члени Центральної ради намагалися віднайти всілякі варіанти стримання експансії більшовиків й, пропри своє «очевидне германofільство», намагалися вести переговори із Антантою, яка тоді нібито йшла на контакти з українськими політиками «не розуміючи, що окрім загальних несприятливих умов, не можна будувати народної активності на скупому ґрунті українського неопатріотизму» (Деникин, 2002б: 200). Однак зростаюча загроза із боку більшовиків, що почали уже завоювання території

УНР, нібито, на думку А. Денікіна, підштовхнула С. Петлюру до спроби утвердження власної влади й самостійного політичного курсу через «розрив із більшовизмом Винниченка й австрофільством Грушевського» (Деникин, 2002б: 200). Посилаючись на комплікативний та пропагандивний за своєю суттю т.зв. «Відкритий лист» російського шовініста й імперія (а у пізнішому й теоретика російського фашизму) Васілія Шульгіна з 1919 р., який у свою чергу посилався на слова невідомого «пана із французької місії по імені Ningler», що нібито Петлюра був «глибоко обурений зрадницькою політикою Грушевського і Винниченка», бажає «бути в тісних зв'язках із Росією» й «має лише двох ворогів: німців і більшовиків... і тільки одного друга – Росію» (Шульгин, 1919). Таким чином, А. Денікін стверджував, що С. Петлюра намагався об'єднатися із російськими білими офіцерами для боротьби проти «германofільських зрадників» й більшовиків, задля єдності із Росією. Але такої угоди досягнути не вдалося через нестачу часу, адже уже 12 січня Рада прийняла IV Універсал про незалежність Української держави. У даному випадку слід відзначити, що негуючи будь яку реальність та значимість УНР російський політик в тексті своїх мемуарів писав її назву виключно із малих літер й у лапках (Деникин, 2002б: 200).

Поруч із цим лідер «Білого руху» робив акценти на ролі в «утворення України» Німеччини, розглядаючи її як штучний, видуманий ворогами «единой и неделимой России», організм. Так він цитував німецького начальника штабу Східного фронту генерала Гофмана, який у повному інтерв'ю для газети «Daily Mail» стверджував, що «насправді Україна – це витвір моїх рук, й цілком не під свідомої волі російського народу» (Деникин, 2002в: 48). У IV Універсалі генерал бачив користь лише для Німеччини й стверджував, що він «дав німцям офіційний привід «признати» Українську республіку, укласти із нею мир й після цього приступити до фактичної окупації усього хлібного півдня Росії» (Деникин, 2002б: 202). Подібно також й Брестський мирний договір А. Денікін розглядав як формалізовану «зраду» Росії й передачу її під ворожу окупацію, самі ж економічні пункти договору він називав такими, що утвердили експлуатацію українського селянства (Деникин, 2002в: 49–50).

Кордони УНР А. Денікін бачив прокладеними, із його точки зору, цілком невідповідними до реальності й такими, що нібито «не рахувалися ні з етнографічними, ні з історичними ознаками» (Деникин, 2002в: 50). Він вказував, що їх прокладанням та закріпленням займалися німецько-австрійські війська, що

хотіли встановити межу своєї окупації та поділу із Більшовицькою Росією, й керувалися у цьому лише бажанням контролю ключових залізничних вузлів. Таким чином, вказану в мемуарах лінію Клинці – Старадуб – Рильськ – Білгород – Валуйки Миллерово, він бачив цілком умовною й утвердженою ворожим до «всього російського» окупантом. У даному випадку слід звернути увагу, що для А. Денікіна увесь український народ був частиною російського, тому й його етнографічних меж не існувало.

Таким чином погляди генерала Атона Денікіна є своєрідним «класичним прикладом» російської імперської шовіністичної візії української проблематики, яка вирізняється своїм нехтуванням самобутності українського народу, його окремішності від російського та Росії, як політичного утворення. Увесь український політичний та національно-визвольний рух лідер «Білого руху» бачив інспірованим зовніш-

німи ворогами Росії, таким, що живився за рахунок іноземної підтримки. Зрештою й існування самих українців він бачив вигадкою ворогів «всеросійського единства». Центральна Рада й українські політики зображувались у нього, як маргінальна група невідомих нікому авантюристів й агентів іноземних спецслужб, що авантюристично скористались із послаблення влади й добивались певних успіхів завдяки впливу на низькі інстинкти мас. Поруч із цим для А. Денікіна, як особи правих поглядів, важливим було доведення «напівбільшовицької» сутності політиків із грона Центральної Ради, що мало підсилити їх негативний образ. Дані тези мають своє продовження та активно розвиваються сучасною російською пропагандою й не лише стали частиною офіційного політичного дискурсу в Російській Федерації, але й були значно розбудовані й набули своїх нових людиноненавистницьких ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наумова И. Украинский вопрос в мемуарах А. И. Деникина. Документ: история, теория, практика. Сборник материалов V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием (г. Томск, 27–28 октября 2011 г.). Томск.: Томский государственный университет., 2011. С. 364–368.
2. Бойко О. Денікінський режим на Українських землях: державний Устрій, соціально-економічна і національна політика. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. : збірник наукових праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 5. С. 115–144.
3. Протик А. Російський націоналізм і Україна в добу революції і Громадянської війни. *Український історичний журнал*. 2002. Вип. 5. С. 130–139.
4. Мельник Е. Українська національна школа в період денікінської навали у вересні-грудні 1919 р. (до історії товариства шкільної освіти). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр.* Київ, 2004. Вип. VII. С. 187–204.
5. Beevor A. Rosja. Rewolucja i wojna domowa 1917–1920. Kraków: Znak Horyzont, 2023. 670 s.
6. Деникин А. Очерки русской смуты. Крушение власти и армии. Февраль – сентябрь 1917. Минск: Харвест, 2002. 464 с.
7. Деникин А. Очерки русской смуты. Борьба генерала Корнилова. Август 1917 – апрель 1917. Минск: Харвест, 2002. 400 с.
8. Деникин А. Очерки русской смуты. Белое движение и борьба добровольческой армии. Май – октябрь 1918. Минск: Харвест, 2002. 464 с.
9. Шульгин В. Открытое письмо г. Петлюре. 1919 г. URL: <https://krasnaia-gotika.livejournal.com/1331268.html> (дата звернення 04.07.2025).

REFERENCES

1. Naumova, I. (2011). Ukrainskiy vopros v memuarakh A. I. Denikina [The Ukrainian question in the memoirs of A. I. Denikin]. Dokument: istoriya, teoriya, praktika. Sbornik materialov V Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii s mezhduнародnym uchastiyem (g. Tomsk, 27–28 oktyabrya 2011 g.). Tomsk.: Tomskiy gosudarstvennyy universitet. 364–368. [in Russian].
2. Boyko, O. (2010). Denikynskiy rezhym na Ukrainskykh zemliakh: derzhavnyi Ustroi, sotsialno-ekonomichna i natsionalna polityka [Denikin's regime in the Ukrainian lands: sovereign power, socio-economic and national policy]. Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv. : zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 5. 115–144. [in Ukrainian].
3. Protsik, A. (2002). Rosiiskiy natsionalizm i Ukraina v dobu revoliutsii i Hromadianskoi viiny [Russian nationalism and Ukraine before the revolution and the Civil War]. Ukrainskiy istorychnyi zhurnal, 5. 130–139. [in Ukrainian].
4. Melnyk E. (2004). Ukrainska natsionalna shkola v period denikynskoi navyaly u veresni-hrudni 1919 r. (do istorii tovarystva shkilnoi osvity) [Ukrainian national school during the Denikin invasion near Veresna-Grudna 1919. (before the history of the school education partnership)]. Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zb. nauk. pr. Kyiv, VII. 187–204. [in Ukrainian].
5. Beevor, A. (2023). Rosja. Rewolucja i wojna domowa 1917–1920 [Russia. Revolution and Civil War 1917–1920]. Kraków: Znak Horyzont. [in Polish].
6. Denikin A. (2002a). Ocherki russkoy smuty. Krusheniye vlasti i armii. Fevral – sentyabr 1917 [Essays on Russian Troubles. The collapse of power and the army. February – September 1917]. Minsk: Harvest. [in Russian].
7. Denikin A. (2002b). Ocherki russkoy smuty. Borba generala Kornilova. Avgust 1917 – aprel 1917. [Essays on Russian Troubles. The struggle of General Kornilov. August 1917 – April 1917]. Minsk: Harvest. [in Russian].
8. Denikin, A. (2002c). Ocherki russkoy smuty. Belaye dvizheniye i borba dobrovolcheskoy armii. May – oktyabr 1918 [Essays on the Russian Time of Troubles. The White Movement and the Struggle of the Volunteer Army. May – October 1918]. Minsk: Harvest. [in Russian].
9. Shulgin V. (1919). Otkrytoye pismo g. Petlyure. [Open Letter to Mr. Petliura]. URL: <https://krasnaia-gotika.livejournal.com/1331268.html>. [in Russian].